

BOUWSTENEN VOOR GRONDWATERVISIE:

NAAR EEN GOEDE BALANS

HOOGHEEMRAADSCHAP DE STICHTSE RIJNLANDEN

Colofon

Datum

2 oktober 2024

Kenmerk

Concept

Auteur(s)

Ron van Walsem en Jeanette van Eck

Versie

0.1

GRONDWATER IS EEN INTEGRAAL ONDERDEEL
VAN HET WATERSYSTEEM EN MOET NOG MEER
ONDERDEEL WORDEN VAN ONS DENKEN EN
DOEN. DEZE VISIE GEEFT RICHTING AAN DE
VERANKERING IN BELEID EN UITVOERING.

Inhoudsopgave

Aanleiding en introductie	4
Grondwater: naar een goede balans	5
Governance	7
Bestaand en richtinggevend beleid	9
Nationaal en internationaal	9
Kaderrichtlijn Water (KRW) en Grondwaterrichtlijn (GWR)	9
Nationaal Water Programma 2022-2027	9
Water en Bodem Sturend	9
Bestaand en richtinggevend beleid HDSR	10
Beleidsnota peilbeheer	10
Waterschapsverordening en beleidsregels	10
Weging van het waterbelang	11
Koersnotitie Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG)	11
Circulaire Waterketen	11
Samenwerkingsovereenkomst Omgevingswet	11
Gebiedsgesprekken drinkwaterwinningen	12
Vier gebieden	12
Utrechtse Heuvelrug en flanken	12
Rivierengebied	13
Stedelijk midden	14
West veenweiden	15

Aanleiding en introductie

Aandacht voor zowel de kwaliteit als kwantiteit van grondwater is groeiende. Langere droge periodes zorgen voor druk op de grondwatervoorraad. Met de groei van de bevolking neemt de vraag naar drinkwater toe (in onze regio is grondwater de belangrijkste bron) en geeft woningbouw druk op grondwater. Grondwater van een goede kwaliteit is belangrijk voor de natuur in ons gebied. Daarnaast is grondwater sterk van invloed op de stabiliteit van funderingen. Dit komt naar voren in het recente advies 'Goed gefundeerd' van de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur.

Grondwaterverontreinigingen in stedelijk gebied, afkomstig van bedrijfsactiviteiten uit het verleden, kunnen een risico vormen voor volksgezondheid en voor de kwaliteit van het oppervlaktewater.

We zien de aandacht voor grondwater terugkomen in de Provinciale Programma's Landelijk Gebied (PPLG), de beleidsbrief *Water en Bodem sturend* en de *Grondwatervisie* door de Unie van Waterschappen. De provincie Utrecht stelde in 2022 het provinciaal *bodem- en waterprogramma* vast en evalueert deze in het komende jaar. Grondwater is een belangrijk thema binnen dit programma.

De droge zomers van 2018, 2019, 2020 en 2022 hebben iedereen laten zien dat de watervoorraad niet oneindig is: we hebben de negatieve effecten op natuur, bebouwing en landbouw al ervaren. En er is niet alleen sprake van droogte, deze winter ervaren we wateroverlast door uitzonderlijk hoge grondwaterstanden.

In het *waterbeheerprogramma 2022-2027* formuleerde het bestuur een ambitie over grondwater. Grondwater hangt samen met waterkeringen en de hele waterketen, en is daarmee integraal en onlosmakelijk verbonden met veel van onze wateropgaven en werkprocessen. We sturen via ons peilbeheer op grondwater, zij het beperkt. Daarnaast zijn we vergunningverlener en handhaver voor de meeste grondwateronttrekkingen.

HDSR kent vier gebieden met ieder hun eigen fysieke kenmerken/typologieën die bepalend zijn voor de grondwaterbalans, en vice versa. In deze gebieden van HDSR zijn de opgaven voor grondwater dan ook verschillend. In het oosten hebben we op de flanken van de Heuvelrug te maken met verdrogende natuur. Daar werken we aan een duurzaam gezamenlijk beheer van het watersysteem, met als doel het verhogen van de grondwaterstanden. In het westen is het tegengaan van bodemdaling de belangrijkste opgave. Dit doen we door het uitzakken van het freatisch grondwater in de zomerperiode tegen te gaan. In het rivierengebied zetten fruittelers zich in om het gebruik van grond- en oppervlaktewater te verminderen. In de stedelijke gebieden hebben we te maken met funderingsschade, maar het recente natte najaar laat ook zien dat we te maken kunnen krijgen met overlast door grondwater in kelders en kruipruimtes in ons hele beheergebied.

De urgentie van een duurzaam grondwatersysteem en de samenhang met veel functies laat zien dat grondwater nog meer dan het nu al doet integraal onderdeel moet zijn van ons denken en doen. Dit geldt bij het nemen van zowel operationele als strategische beslissingen. Binnen HDSR, maar ook samen met onze partners en omgeving. Onze ambitie is om binnen de ons nu toegewezen taken te werken aan een (kwantitatief en kwalitatief) goede grondwatervoorraad door onder meer aanvulling en -onttrekking in balans te krijgen, onze grondwaterkennis te vergroten, grondwater te verankeren in onze plannen en beleid en een visie te vormen op actief grondwaterbeheer door ons waterschap.

Grondwater: naar een goede balans

HDSR, met andere waterschappen, constateert dat het grondwatersysteem uit balans is. Het gehele watersysteem is tot nog toe vooral geoptimaliseerd voor het afvoeren van water om landgebruik te faciliteren en wateroverlast te voorkomen. Tegelijk is de vraag naar (grond)water vanuit gebruikers fors gestegen, waardoor watertekorten kunnen ontstaan. Klimaatverandering leidt ertoe dat de balans in het grondwatersysteem steeds zwaarder op de proef wordt gesteld; zowel extreme droogte (zomers van 2018, 2019, 2020 en 2022) als extreme neerslag (2016 en 2021, 2024) komen steeds vaker voor en vragen het uiterste van ons (grond)watersysteem.

Maar wat is dan die grondwaterbalans? En wanneer spreken we van een goede of optimale grondwaterbalans? Grondwaterbalans is door de samenhang met veel functies lastig te definiëren. Kunnen we daar handen en voeten aan geven, zodat we er in de uitwerking van een grondwatervisie ook iets mee kunnen? Dit visiedocument laat een zo compleet, gezamenlijk en gedragen beeld zien.

Bij een goede of optimale grondwaterbalans gaat het om:

Duurzaam

Een duurzaam grondwatersysteem draagt bij aan de doelen van de samenleving, nu en in de toekomst. Hierbij is aandacht voor de verbetering van de grondwaterkwaliteit, vertraging van de bodemdaling, verbeterde beschikbaarheid van grondwater in zandgronden tijdens langdurige droogte, aandacht voor wateroverlast tijdens natte periodes en een transparante sturing op de beschikbaarheid en kwaliteit van het grondwater.

Neerslagoverschot

Hoewel er periodiek watertekorten optreden, heeft en houdt Nederland de luxe van jaarrond een neerslagoverschot. Door beter met het beschikbare water om te gaan is het goed mogelijk om watervraag en -aanbod in balans te krijgen.

Een meer robuuste waterbalans houdt in: kleinere verschillen tussen winter- en zomerseizoen en langere verblijftijden in het grondwatersysteem. In het ideale geval wordt in het voorjaar voldoende buffer van grondwater opgebouwd.

We hebben afgelopen najaar en winter te maken gehad met uitzonderlijk veel neerslag. Er is de afgelopen maanden (november 2023 tot begin januari 2024) 2 keer meer neerslag gevallen dan normaal. Door deze grote hoeveelheden raakte de bodem verzadigd: het water kon onvoldoende in de bodem zakken. Hierdoor steeg het niveau van het grondwater. Als de grondwaterstand te hoog is kunnen er problemen ontstaan. Met name op de flanken van de Utrechtse Heuvelrug leidt dit tot water in de kelder of kruipruimte.

Vasthouden neerslag

Voor de hoge zandgronden in het oosten van het gebied van HDSR is het vasthouden van neerslag de enige mogelijkheid om de zoetwaterbeschikbaarheid te verbeteren in periodes zonder neerslag. Het gaat er om water op hoge gronden vast te houden en te zorgen dat het laag minder afgevoerd wordt. Dit kan door een combinatie van infiltreren en verhogen van de drainagebasis. In hoog Nederland is dit de grootste uitdaging om de grondwaterbalans te herstellen.

Overlast en droogte

In laag Nederland, in het westen van het gebied van HDSR, is de balans tussen overlast en droogte vaak precair omdat de marges in het peilbeheer klein zijn en door bodemdaling steeds kleiner worden. In natte periodes kan dit leiden tot hoge grondwaterstanden en kans op (grond)wateroverlast. In droge periodes neemt de watervraag juist sterk toe, in verband met het handhaven van het waterpeil en het tegengaan van verzilting en bodemdaling.

Extremen

Gemiddeld genomen kan er wel balans zijn tussen overlast en droogte. Dan is er geen structurele afname van zoetwaterbeschikbaarheid gedurende het hele jaar. Maar binnen een seizoen kan er nog steeds een groot tekort of overschot aan water zijn. De uitdaging ligt dan vooral in het omgaan met extremen.

Governance

Grondwaterbeheer is een taak voor *alle* overheden, gericht op de doelen voor het waterbeheer. De doelen voor grondwater en grondwaterlichamen vloeien voort uit de Kaderrichtlijn Water (KRW) en de hiervan afgeleide Grondwaterrichtlijn (GWR). Daarbij zijn er nationale doelstellingen geformuleerd in *Water en Bodem Sturend* (en onderliggende grondwaterrapporten en -visies). Niet in de laatste plaats zijn er de eigen doelen van HDSR. Maar grondwaterbeheer kan ook via andere sporen worden gevoerd, zoals dat van de ruimtelijke ordening (zoals het anders bestemmen van gronden) en de natuurbescherming (bijvoorbeeld van belang om verdroging van natuurgebieden tegen te gaan). Voor deze beleidssporen liggen de verantwoordelijkheden bij provincies en gemeenten.

Het is geoorloofd om te regelen wat nodig is om grondwater zowel kwantitatief als kwalitatief te beschermen en waar nodig te verbeteren. Dat volgt uit de taken en doelen voor het waterbeheer. Elk bestuursorgaan heeft bevoegdheden en instrumenten om grondwatertaken goed uit te voeren en de gestelde doelen te realiseren. Bevoegdheden en instrumenten zijn er niet voor niks. Gebruik hiervan is noodzakelijk waar doelen (nog) niet worden gehaald of beginnen te knellen. Zéker waar het de KRW- en GWR-doelen betreft die meer inhouden dan een inspanningsverplichting. Bestuursorganen hebben bij de keuze van te nemen maatregelen wel enige beleidsvrijheid, maar van beleidsvrijblijvendheid kan geen sprake zijn.

De inzet en uitvoering van taken en bevoegdheden vindt in principe (volgens het zgn. subsidiariteits- of decentralisatiebeginsel) plaats op het laagste bestuursniveau. Gemeenten zijn als principebeheerder van de fysieke leefomgeving, waartoe bodem en watersystemen behoren, belast met een 'evenwichtige toedeling van functies aan locaties' in hun omgevingsplan. Daarbij moeten zij onder andere rekening houden met het belang van een gezonde bodem en een goede (grond-) waterkwaliteit. Waterschappen zijn regionaal watersysteembeheerder en zijn in die hoedanigheid, naast de welbekende taken, medeverantwoordelijk voor de bescherming van de kwaliteit van het grondwater.

In het systeem van de Omgevingswet voeren gemeenten en waterschappen dus de taken uit, tenzij er een provinciaal of nationaal belang aan de orde is. In relatie tot het realiseren van de KRW- en GWR-doelstellingen is er zeker een provinciaal- en zelfs een nationaal belang. De wetgever heeft ervoor gekozen (net als in het stelsel van de vroegere Waterwet) dat provincies de eerstverantwoordelijke zijn om de KRW- en GWR-doelen te realiseren. Maar dat betekent niet dat zij ook alle maatregelen zelf moet nemen. Ook HDSR en gemeenten kunnen een bijdrage leveren; met provinciale 'instructieregels' kan dit zelfs worden afgedwongen. Als meerdere bestuursorganen eenzelfde maatregel kunnen nemen, volgt uit het subsidiariteitsbeginsel van artikel 2.3 Omgevingswet wie dit het meest doelmatig kan doen. Maar juist in relatie tot het grondwaterbeheer is niet altijd klip-en-klaar wie het meest doelmatig kan handelen. Anders gezegd: artikel 2.3 van de wet voorkomt niet altijd dat overheden naar elkaar wijzen. Tegelijkertijd is het artikel geen excuus om niets te doen. In onderling overleg zullen, met name daar waar relatief nieuwe maatregelen nodig zijn of worden bedacht, de taken en bevoegdheden op elkaar moeten worden afgestemd. De eerder aangehaalde versnippering is hier debet aan; grondwater houdt zich niet aan bestuurlijke grenzen.

HDSR kan vrijwel alles regelen wat nodig is vanwege de algemene taak om te zorgen voor het regionale watersysteem en de doelen voor het waterbeheer. Soms is het echter doelmatiger om een taak te laten uitvoeren door een provincie of gemeente. Dat geldt zeker bij maatregelen waarvoor HDSR geen bevoegdheden heeft. Het gaat dan met name om ruimtelijke ordenings- en natuurbeschermingsmaatregelen. Hiermee kan immers ook werk worden gemaakt van de

doelstellingen voor het watersysteembeheer. HDSR kan vanzelfsprekend wel wijzen op deze mogelijkheden, zeker daar waar het ondoelmatig c.q. erg kostbaar zou zijn om vanuit het waterbeheer problemen op te lossen. Als water en bodem sturend zijn – al zwakt het huidige kabinet dit beleidsprincipe weer af – dan is het aan de ruimtelijke ordening rekening te houden met de mogelijkheden en zeker ook de onmogelijkheden van het water- en bodemsysteem.

Als HDSR kiest voor een wijziging van het grondwaterbeheer, is een stevige beleidsmatige basis in omgevingsvisies en programma's cruciaal. Voor het eigen beleid is beleidsmatige rugdekking van Rijk en zeker ook de provincies cruciaal. Vanuit de omgevingsvisies en andere beleidsdocumenten van Rijk, provincies en gemeenten vindt doorwerking plaats naar programma's (waaronder het regionaal waterprogramma en het HDSR- waterbeheerprogramma) en de juridisch bindende regels in de verordeningen, waaronder de waterschapsverordening en peilbesluiten. Om juridische risico's zoveel mogelijk te voorkomen is het van belang eerst met beleid te komen. Voor de ingezetenen van HDSR moet tijdig voorzienbaar zijn wat er gaat gebeuren. Daar hoort ook, voordat er juridisch bindende (nieuwe) regels gaan gelden, een transitie- of aanpassingsperiode bij.

Tot slot is van belang te weten dat HDSR niet verantwoordelijk is voor de staat van funderingen. Dat zijn huiseigenaren e.d. zelf (gelijk de verantwoordelijkheid voor waterdichte daken en kelders). Maar bij het voorbereiden van bijvoorbeeld peilbesluiten en onttrekkingsvergunningen moet het belang van huiseigenaren (functie wonen) wel worden meegewogen. Dat volgt uit de algemene beginselen van behoorlijk bestuur en de eigen beoordelingsregels voor bijvoorbeeld onttrekkingen van grondwater.

Aanbevelingen

Peter de Putter stelde deze analyse in opdracht van HDSR op om onduidelijkheden waar mogelijk in de governance van grondwater weg te nemen of toe te lichten. Bovenstaand is de management samenvatting naar aanleiding van bijgevoegde rapportage 'Helderheid in de governance van het grondwater'. Zijn analyse van de governance van grondwater leidt tot de volgende aanbevelingen die van belang zijn voor de te formuleren Visie Grondwater:

1. Leg eventuele beleidswijzigingen vast in het nieuw te maken en vast te stellen waterbeheerprogramma (Wbp). Maak de beleidswijzigingen hiermee voorzienbaar.
2. Zorg bij de meer ingrijpende beleidswijzigingen dat belanghebbenden zich aan kunnen passen (geef een transitieperiode).
3. Bedenk wat HDSR zelf wil regelen en stem dit af met ten minste de provincies.
4. Daar waar aanpassingen van grondgebruik noodzakelijk zijn (RO-instrumentarium) is afstemming nodig met provincies en gemeenten.
5. Neem in de waterschapsverordening een definitie op van 'grondwater'. Kies niet voor de Ow-definitie, maar hanteer de ruimere en minder discutabele definitie van de vroegere Waterwet.

Bestaand en richtinggevend beleid

Nationaal en internationaal

Kaderrichtlijn Water (KRW) en Grondwaterrichtlijn (GWR)

De Kader Richtlijn Water (KRW) stelt dat grondwaterlichamen in een goede chemische en goede kwantitatieve toestand moeten verkeren en geen achteruitgang mogen vertonen. Inbreng van gevaarlijke en verontreinigende stoffen moet voorkomen worden. Voor water dat bedoeld is voor 'menselijke consumptie' moet achteruitgang van kwaliteit voorkomen worden en gestreefd worden naar verbetering. De Grondwaterrichtlijn (GWR) vult de chemische aspecten verder in. De KRW en GWR zijn vertaald in landelijke wetgeving in de Omgevingswet en het Besluit kwaliteit leefomgeving.

Bij het behalen van de KRW- en GWR- doelstellingen spelen de waterprogramma's van de verschillende overheden een belangrijk rol. Daarom moeten het waterbeheerprogramma, het regionaal waterprogramma en het nationaal waterprogramma deze maatregelen bevatten.

Problematiek niet-genormeerde stoffen

Nederland rapporteert aan Europa dat het goed gaat met het grondwater in Nederland, aangezien de normen uit de KRW niet worden overschreden en de kaarten groen kleuren volgens de GWR-systematiek. Er zijn echter wel zorgen over opkomende niet-genormeerde stoffen en over stoffen die de norm nog niet overschrijden maar wel steeds vaker in het grondwater worden aangetroffen.

Nationaal Water Programma 2022-2027

Ondanks het preventieve beleid staat de grondwaterkwaliteit onder druk. Om te voorkomen dat dit op de lange termijn problemen oplevert voor het grondwater is een zorgvuldige afweging tussen beschermen en benutten essentieel, conform de uitgangspunten van de *Structuurvisie Ondergrond*.

De ambitie van het Rijk is om te komen tot een toekomstbestendig grondwaterbeheer, waarbij de grondwatervoorraden van goede kwaliteit én in balans zijn (onttrekking en aanvulling). De doelstellingen van de KRW en de GWR zijn daarbij leidend. In 2027 zijn maatregelen genomen om te voldoen aan de eisen van de Grondwaterrichtlijn.

Water en Bodem Sturend

In 2022 stuurde de toenmalige minister van Infrastructuur en Waterstaat een brief met 33 structurerende keuzes vanuit het water- en bodemsysteem voor een aantal thema's met het oog op toekomstbestendigheid: water en bodem (voldoende en schoon water, ruimte voor water), veenweide, verziltende kustgebieden, hoge zandgronden en bebouwd gebied. De brief geeft richting aan het herstellen van gezonde, duurzame water- en bodemsystemen. Opvallend in de structurerende keuzes is dat deze niet langer worden ingegeven door de maakbaarheid van ons water- en bodemsysteem. Er zal letterlijk meer ruimte moeten komen voor water(berging) en we zullen meer moeten gaan meebewegen met de toenemende grilligheid van ons klimaat, waarmee afwenteling wordt voorkomen. Een aantal van de 33 keuzes zijn relevant voor grondwater:

- Voldoende Water
 - Grondwateronttrekkingen in beeld; nieuwe en diverse drinkwaterbronnen. Een drinkwatergebruik per hoofd van de bevolking van 100 liter in 2035.
- Bodem
 - We versterken de regie op de inrichting van de ondergrond. We herijken de aanpak van bestaande en diffuse bodemverontreiniging. We houden water langer vast en voeren het minder snel af.
- Hoge Zandgronden
 - We verhogen de grondwaterpeilen met mogelijk 10 tot 50 centimeter. We beperken de grondwateronttrekkingen rond Natura 2000-gebieden.

Verder is in het kader van 'Water en Bodem Sturend' afgesproken dat in de gebiedsprocessen van het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) alle grondwateronttrekkingen in beeld worden gebracht d.m.v. een meet- en registratieplicht. Daarnaast worden er afspraken gemaakt over de hoeveelheid grondwater die mag worden onttrokken. Hiervoor wordt per regio een grondwaterplafond opgesteld, waarin ook de kleine onttrekkingen worden meegenomen.

Bestaand en richtinggevend beleid HDSR

Beleidsnota peilbeheer

De uitgangspunten voor het bepalen van de slootpeilen zijn vastgelegd in de beleidsnota peilbeheer. Deze nota vormt de basis voor het opstellen van peilbesluiten voor oppervlaktewater: een wettelijke taak van het waterschap. De Omgevingswet biedt de mogelijkheid om ook grondwaterpeilbesluiten vast te stellen, maar verplicht het niet. HDSR stelt geen grondwaterpeilbesluiten op, onder andere vanwege de beperkte mogelijkheden om het grondwater te sturen en te monitoren. De grondwaterstand is wel een onderdeel in de afweging van de oppervlaktewaterpeilen. Door verkleining van drooglegging (o.a. in veenweidegebied en natuurgebieden) en het vasthouden van water (bijvoorbeeld op de Heuvelrug) wordt gewerkt aan het verhogen van de grondwaterstand. In situaties van grondwateroverlast wordt gekeken of het verlagen van het slootpeil een mogelijke oplossing is (o.a. in stedelijk gebied). Het is belangrijk om er rekening mee te houden dat het oppervlaktepeil een bijdrage levert aan de grondwaterstand, maar dat ook andere aspecten een rol spelen en soms overheersend zijn. Zowel verdamping in warme perioden als neerslag in natte perioden zijn sterk bepalend voor de grondwaterstanden, meer nog dan oppervlaktewaterpeil en grondwateronttrekkingen.

Waterschapsverordening en beleidsregels

Om verschillende redenen kan het noodzakelijk zijn om grondwater te onttrekken aan- of te infiltreren in de bodem. Het onttrekken dan wel infiltreren van (grond)water heeft effect op de grondwaterstand en kan voor de omgeving negatieve gevolgen hebben.

Voor grondwateronttrekkingen en infiltraties waarbij de risico's op schade niet verwaarloosbaar zijn, is in de waterschapsverordening een vergunningplicht opgenomen. Als er weinig risico's zijn, gelden er algemene regels met een meldplicht. Het doel van de grondwateronttrekking of infiltratie en de mogelijke schade zijn leidend bij de afweging óf, en onder welke voorwaarden het toegestaan kan worden. Bij dit doel is een onderverdeling in grondwateronttrekkingen voor hoog-, middel- en laagwaardig gebruik van het water gemaakt.

Het doel van het beleid is om ervoor te zorgen dat zo min mogelijk grondwater wordt onttrokken aan het watersysteem en dat het onttrekken zo effectief mogelijk gebeurt. Daarnaast richt het beleid zich op het voorkomen van schade ten gevolge van deze grondwateronttrekkingen.

De pijlers van het beleid zijn het borgen van duurzaam en doelmatig gebruik van grondwater, het in beeld (laten) brengen van mogelijke effecten van een grondwateronttrekking en het voorkomen van negatieve gevolgen van de grondwateronttrekking. Daarbij worden de grondwateronttrekking en -infiltratie en de gevolgen daarvan beschouwd vanuit het integrale watersysteem. De beleidsdoelen, zoals de GWR-doelstellingen, verdrogingbestrijding, beheer strategische zoetwaterreserves en tegengaan van bodemdaling worden hier ook in meegenomen.

Weging van het waterbelang

In het *Handboek Water in ruimtelijke plannen* geven we aan dat ontwikkelingen geen negatieve invloed mogen hebben op zowel de grondwaterstand als de grondwaterkwaliteit. We adviseren om klimaatadaptief te bouwen. Het handboek vertaalt het bestaande waterbeleid naar ruimtelijke ontwikkelingen. Onder de Omgevingswet moeten gemeenten het advies in hun omgevingsplan verwerken. Bij deze zogeheten 'weging van het waterbelang' moeten gemeenten de waterbeheerder betrekken bij het inschatten van de gevolgen voor het watersysteem. Het *Handboek Water in ruimtelijke plannen* wordt gebruikt bij de 'Weging van het Waterbelang'. Dit instrument is geïntroduceerd in de Omgevingswet. Het heeft als doel om samen de thema's water en klimaat in ruimtelijke plannen integraal af te wegen. Een gemeente moet in de ruimtelijk ontwikkeling rekening houden met de gevolgen voor het beheer van watersystemen.

Koersnotitie Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG)

De koersnotitie beschrijft de inzet van HDSR in de Provinciale Plannen Landelijk Gebied in de verschillende deelgebieden en voor de GWR. De inzet in deze koersnotitie gericht op de grondwaterbalans beschrijven we bij de betreffende gebieden in de volgende paragraaf opgenomen.

Het NPLG beoogde het in balans brengen van het landgebruik met de grenzen van de natuurlijke systemen. Het Rijk stopte het programma, maar de provincies gaan door met de provinciale programma's. De verschillende opgaven vragen aanpassingen van het landgebruik en ruimtelijke keuzes: niet alles kan overal. Het Ontwerp NPLG gaf per provincie in concrete doelen aan wat er bereikt moet worden. Deze doelen worden beschouwd als onontkoombaar. Daarnaast zijn er structurerende keuzes die ruimtelijk richting geven.

Circulaire Waterketen

Effluent uit rioolwaterzuiveringen (rwzi) kan een alternatieve bron van zoetwater zijn voor grondwater, of gebruikt worden om grondwatervoorraden aan te vullen. HDSR is vanuit het programma Circulaire Waterketen (Zuiveringsvisie 2050 (digitaal magazine)) aan het bekijken of effluent van rwzi's kan worden geïnfiltreerd in de bodem. Daarnaast wordt zijn er plannen om bij een pilot in het binnenstadproject van de gemeente Nieuwegein regenwater en grijs water (douchewater) te infiltreren. HDSR doet mee aan de ultieme waterfabriek en onderzoekt de mogelijkheden van herinfiltratie van effluent in Zeist. Dit raakt naast grondwaterkwantiteit ook de grondwaterkwaliteit. Er zijn geen duidelijke richtlijnen voor dit soort (klimaat)initiatieven.

Samenwerkingsovereenkomst Omgevingswet

De Omgevingswet is op 1 januari 2024 in werking getreden. Dit betekent in ieder geval dat het waterschap vanaf nu ook moet gaan beoordelen wat de effecten zijn op de grondwaterkwaliteit bij de vergunningverlening en algemene regels voor grondwateronttrekkingen. Het waterschap heeft in

gesprek met de provincies, gemeenten en omgevingsdiensten nader uitgewerkt wat dit betekent op het gebied van rollen, taken en verantwoordelijkheden voor de verschillende partners, zodat we optimaal kunnen samenwerken. Hierover zijn o.a. afspraken gemaakt in de samenwerkingsovereenkomst Omgevingswet.

Gebiedsgesprekken drinkwaterwinningen

De provincie heeft samen met de partners (gemeenten, waterschappen, omgevingsdiensten en drinkwaterbedrijven) gebiedsdossiers opgesteld voor alle drinkwaterwinningen. Het gebiedsdossier bevat informatie over de waterwinning, een beschrijving van de risico's voor de (grond)waterkwaliteit en -kwantiteit bij de winning en welke opgaves er zijn om de drinkwaterwinning beter te beschermen. De dossiers zijn onderdeel van de gebiedsaanpak per waterwinlocatie en worden ca. iedere 6 jaar geactualiseerd.

Voor ondiepe winningen, die voor een deel indirect uit het bovenliggende oppervlaktewater onttrekken, komen soms vragen naar voren over in hoeverre deze winning vervuild wordt door het oppervlaktewater. Dit speelt o.a. bij de winning bij Woerden (Oasen).

Vier gebieden

Utrechtse Heuvelrug en flanken

Het oostelijke beheergebied van HDSR wordt gekenmerkt door de Utrechtse Heuvelrug. Deze kan in drie delen opgedeeld worden:

- Plateau
- Flank
- Voet

Het plateau van de heuvelrug betreft de hoge zandgronden. Op deze plek kan geen water aangevoerd worden en staat de grondwaterstand tientallen meters diep. Hoewel het waterschap op deze locatie geen peil beheert of waterveiligheidsmaatregelen heeft, is het plateau van groot belang voor ons grondwatersysteem. Neerslag die hier valt infiltreert en sijpelt door de grote onverzadigde zone naar het freatische grondwater. Door lokale kleilagen kunnen zich op sommige plekken schijnwaterspiegels voordoen. De grondwaterstand reageert traag op input door de lange weg die het water moet afleggen. Daarmee beweegt het niet mee met de seizoenen, maar met langdurige trends. Omdat de grondwaterspiegel zo diep staat onttrekt vegetatie geen freatisch grondwater maar gebruikt het water uit de onverzadigde zone (hangwater). Dit beïnvloedt de grondwateraanvulling. Het grondwater stroomt vervolgens verder door de ondergrond. Ondiep stromend grondwater treedt uit op de flanken en de voet van de Heuvelrug, terwijl dieper stromend grondwater op grote afstand terecht kan komen in onttrekkingen (bijvoorbeeld de onttrekking van VITENS bij Tull en 't Waal), of door de diepe ondergrond ons gebied uit stroomt.

Op de flanken van de Utrechtse Heuvelrug staat de grondwaterspiegel hoog (0-5 m) en kan water uitreden als de grondwaterstand hoger staat dan het oppervlak of drainageniveau van sloten en wetingen. De grondwaterstand fluctueert hier en volgt enerzijds de seizoenen, anderzijds langdurige neerslagtrends. Zodoende zijn wetingen hoog op de flanken afvoerend tijdens de winter, maar kunnen ze droogvallen tijdens de zomer of meerjarige periodes van neerslagtekort. Dankzij de hoge grondwaterstand komen hier grondwaterafhankelijke soorten vegetatie voor, maar ook kwelminnende soorten die afhankelijk zijn van de alkaline kwelstroom. Bij een hoge grondwaterstand kunnen kruipruimtes en kelders die niet waterdicht zijn onderlopen, kunnen boeren niet het land op, en kan grondwateroverlast ontstaan.

De voet van de heuvelrug is van nature een kwelgebied. Hier is het echter mogelijk om water aan te voeren en worden peilen beheerd. Er is door de zandige ondergrond een goede interactie tussen watergangen en grondwater, waardoor de grondwaterstand grotendeels bepaald wordt door het gehandhaafde peil. Of een bepaalde locatie een kwel of wegzijging geschiedt, is afhankelijk van het ingestelde peil, drainageniveau en maaiveldhoogte.

Blauwe agenda

HDSR is in het oostelijk deel van het beheergebied (de zandgronden) actief via gebiedsprogramma de Blauwe Agenda. In dit gebied werkt HDSR actief samen met andere partners op de Heuvelrug en flanken. De Blauwe Agenda heeft als doel om het watersysteem op de Heuvelrug te begrijpen en duurzaam gezamenlijk te beheren. Gebiedspartijen zijn in de Blauwe Agenda niet alleen bezig met droogteproblematiek. Zij houden zich ook bezig met de vraag hoe we omgaan met nattere perioden, zoals de periode die nu ervaren wordt.

Partners in de Blauwe Agenda delen o.a. kennis over het watersysteem. Het Kromme Rijn- en Heuvelruggebied kennen een complexe opbouw, waardoor systeeminzicht nodig is voor het maken van keuzes voor een toekomstbestendig gebied. HDSR voert in het gebied ook zelf pilotprojecten uit die aansluiten bij de doelen van de Blauwe Agenda en UPLG.

Rivierengebied

Het rivierengebied is het gebied langs de Nederrijn en de Lek. Dit gebied wordt gekenmerkt door afzettingen van Holocene rivieren (zandbanen) op een fundering van zandige Pleistocene rivier- en eolische afzettingen. Omdat de rivier hoger staat dan het landschap infiltreert het water van de rivier en kwelt in het gebied rond de rivieren weer uit. Tevensloten voeren dit overtollige kwelwater af. Grondwaterstanden fluctueren mee met het waterniveau in de rivier, waarbij hoge waterstanden tot wateroverlast kunnen leiden. Deze overlast en daarmee samenhangende risico's (opbarsting, piping, etc) zijn sterk gerelateerd aan de aanwezigheid van zandbanen, die als een soort grondwatersnelwegen functioneren. De gemiddelde grondwaterstand, zoals beïnvloed door peilen, heeft hier invloed op de zettingssnelheid van primaire keringen.

Het Amsterdam-Rijnkanaal (ARK) ten zuiden van de stad Utrecht is een bijzonderheid die onder dit systeem geschaard kan worden. Het ARK wordt rond een vast peil gehouden, dat hier onder het maaiveld ligt. Zodoende heeft het ARK hier een drainerende werking, waarbij veel ondiep grondwater uit de omgeving preferent naar de bodem van het ARK stroomt en daar ook uitkwelt. Hierdoor is de grondwaterstand, vooral ten Noorden van het kanaal, lager dan te verwachten was zonder het kanaal.

Fruitteelt

Fruittelers zetten zich samen met het waterschap in voor het verminderen van oppervlakte- en grondwatergebruik in de zomer bij hoge temperaturen. We zetten in op slim watergebruik, met toekomst- en nachtvorstbestendige zoetwatervoorzieningen in fruitteelt. Naast aanvoer hoeven telers dan ook minder te onttrekken. HDSR heeft een subsidieregeling *Regionaal Partnerschap Water en Bodem* waarmee fruittelers subsidie kunnen aanvragen. Deze subsidie is voor maatregelen op het vlak van verbeteren van waterkwaliteit en voorbereiding op klimaatverandering. Hieronder vallen ook maatregelen met betrekking tot grondwater (bijvoorbeeld het vasthouden van water in de sloot om grondwater aan te vullen).

Stedelijk midden

Het stedelijke middengebied bestaat uit de centrale noord-zuid as, van Maarsen over Utrecht en Nieuwegein. Deze centrale as bestaat uit sterk verstedelijkt gebied met eigen uitdagingen. Het gaat dan om andere verdampingstrends, invloed van riolering, aanwezigheid van watergangen, grondwaterpompen en andere ondergrondse installaties (e.g. Warmte Koude Opslag (WKO), drainagesystemen, et cetera), lokale verontreinigen en afwisseling tussen verharde en onverharde oppervlakken. De grote variëteit over korte afstand en snel afwisselende, heel lokale, condities maakt het moeilijk om wat over grondwatertrends te zeggen. Het is heel druk in de ondergrond.

Stad als spons

Het waterschap werkt al jaren samen met gemeenten aan de verbetering van water in het stedelijk gebied. Samen verbeteren we de waterkwaliteit, realiseren we een klimaatbestendige woonomgeving en vergroten we het waterbewustzijn en de biodiversiteit. Elk jaar geeft De Stichtse Rijnlanden via de *Impulsregeling Water in de Leefomgeving* een financiële impuls aan gemeenten om de uitvoering van hun projecten te stimuleren. Gesubsidieerde projecten dragen bij aan (een of meerdere van) onderstaande doelstellingen.

- Verbeteren de waterkwaliteit en biodiversiteit in het stedelijk gebied (bijdrage aan onze doelen *Gezond water* en *Circulaire waterketen*).
- Verminderen van de gevolgen van extreme regen (piekbuien), langdurige droogte en hitte in het stedelijk gebied (bijdrage aan onze doelen *Klimaatadaptatie* en *Duurzaamheid*).
- Versterken van de bewustwording over water bij bewoners (bijdrage aan onze doelen *Waterbewust Leven*).

Daarnaast wil HDSR met de subsidie *Blauwe Bewonersinitiatieven* bewoners stimuleren om zelf in actie te komen. Ook bewoners moeten zich voorbereiden op het veranderende klimaat: langere perioden van droogte en hitte, afgewisseld door hevige piekbuien. Dat vraagt actie, en niet alleen van de overheden. Veel bewoners hebben zelf al maatregelen getroffen via bewonersinitiatieven.

Gemeentelijk Grondwater Beheer (GGB)

Het grondwater in met name het stedelijk gebied kan op meerdere plekken verontreinigd zijn als gevolg van bedrijfsactiviteiten uit het verleden. Dit grondwater wordt vaak gebruikt voor drinkwaterproductie en het opwekken van warmte en kou voor kantoren en woningen. Dit levert een spanningsveld op: verdere (verspreiding van) verontreiniging moet worden voorkomen, maar tegelijkertijd is het belangrijk dat ontwikkelingen de ruimte krijgen in het belang van de woningmarkt en energietransitie.

Een zgn. gebiedsgericht grondwaterbeheer (GGB) maakt een meer integrale aanpak mogelijk in een gebied met meerdere opgaven in de ondergrond. HDSR adviseert gemeenten bij Gebiedsgericht Grondwater Beheer (GGB) over grondwaterkwaliteit en –kwantiteit. Ook mag de kwaliteit van oppervlaktewater niet verslechteren.

Zo'n GGB zorgt ervoor dat verontreinigingen binnen een gebied worden beheerd en er toch allerlei ingrepen in de ondergrond plaats kunnen vinden, zonder kostbare aanvullende saneringsmaatregelen. Er mag dus verspreiding plaatsvinden binnen een aangewezen gebied maar niet erbuiten. Bij een GGB wordt rekening gehouden met kwetsbare zones, zoals grondwaterbeschermingsgebieden waar water wordt gewonnen voor de productie van drinkwater, Natura 2000 gebieden en oppervlaktewater.

De gemeente Utrecht is op dit moment bezig met de actualisatie van het Plan Gebiedsgericht Grondwaterbeheer Utrecht. De gemeente Woerden heeft in 2022 het plan Gebiedsgericht Grondwaterbeheer Woerden afgerond.

West veenweiden

Er is in het veenweidegebied een relatie tussen grondwater en oppervlaktewater. Indien we als waterschap geen peilbeheer zouden voeren, zouden met name in de winter de grondwaterstanden stijgen tot het maaiveld en daarboven. In de zomer zouden de grondwaterstanden nog verder dalen dan thans het geval is. De relatie tussen grondwater en oppervlaktewater is niet direct. Dat wil zeggen dat de grondwaterstand niet direct reageert op een verandering van de oppervlaktewaterstand. Dat komt omdat er door de grond (klei en veen) een weerstand zit tussen het oppervlaktewater en het grondwater. Onderwaterdrainage (OWD) is er primair op gericht die weerstand te verlagen en zo oppervlaktewater geïnfilteerd te krijgen richting het grondwatersysteem. Om het effect van de weerstand te ondervangen bevat het veenweidegebied veel én brede sloten. Dit is enerzijds om wateroverlast te voorkomen door extra bergingsruimte te creëren, anderzijds om zoveel mogelijk contactoppervlak te hebben tussen water en bodem en zo de uitwisseling tussen grondwater en sloot te bevorderen.

Ook hier, ten noorden van de stad Utrecht, is het Amsterdam-Rijnkanaal (ARK) een bijzonderheid. Het wordt rond een vast peil gehouden, dat hier bóven het maaiveld ligt. Zodoende heeft het ARK hier een infiltrerende werking, waarbij veel ondiep grondwater uit de omgeving binnen een vaste afstand van het kanaal in sloten opwelt. Dit gaat gepaard met daarmee samenhangende opbarst- en opdrijfdynamiek, en verslapping van de bodem. Tijdens de zomer kennen afwateringsgebieden naast het ARK ook een atypische verhoogde afvoer. Dit is een gevolg van verhoogde infiltratie vanuit het ARK door opwarming van het water.

Bodemdaling veenweiden

In het veenweidegebied zetten we ons in om met name in de zomer het wegzakken van de freatische grondwaterstand te voorkomen. Dat doen we om doelen uit de Regionale Veenweiden Strategie te bereiken: de bodemdaling remmen en de CO₂ uitstoot verminderen. Dit is geen wettelijke taak, maar een ambitie vanuit de Regionale Veenweide Strategie (RVS), ons WBP en het Klimaatakkoord. We zijn actief met de aanleg van waterinfiltratiesystemen vanuit het programma Veenweidegebied. De uitgangspunten zijn vastgelegd in de RVS en worden verder uitgewerkt in het Utrecht Programma Landelijk Gebied (UPLG).